

Székely-Udvarhely története.

Irta *Szeles János*.

Az udvarhelyi ev. ref. collegium könyvtárában egy kéziratban lévő, eddigelé kiadatlan munka őriztetik, a melyet eredetileg *Szeles János* irt a mult évszázad végén. A legrégebb időtől kezd a város historiáját s levezeti 1777-ig, innen más valaki (talán *Szeles Márton*) kezd folytatni, de alig ír hozzá két oldalt s megszűnik az ő kézírása (melylyel különben *Szeles János* munkája is írva, illetőleg másolva van) s 1782-től kezdve *Szájdel János* folytatja a pótlólagos rövid bejegyzéseket s levezeti 1864-ig.

Három író munkája tehát Székely-Udvarhely alább közlendő története, melyet az ismeretlenség homályából kiemelni s közrebocsítani valahára ideje lesz, biztosítandó az enyészettől, tanúságul s élvezetül a régi történetek kedvelőinek s forrásul a historicusoknak.

Meg vagyok róla győződve, hogy ez egyszerűen, de világosan, jóízűen írt történeteket gyönyörűséggel fogják olvasni a helyi viszonyok iránt kevésbbé érdeklődők is, mert a hazai történelem érdekes kiegészítőit, episodjait fogják benne feltalálni s mivelődestörténeti mozaik képek egész serege fog feltárulni előttük; a helyi viszonyok ismerői még azon kívül érdeklődni fognak a város múltjának apró-
lékosabb adatai iránt is.

Az egész munka három főrésze osztható.

Az I. rész a város általános története a legrégebb időtől 1764-ig, a székely határőrség szervezéséig. (135, 8-adr. lap.)

A II. rész az 1558--1780-ig „biróságot viselt embereknek s némely személyes és közönséges jeles történet dolgoknak lajstroma“ (45 oldalon.).

A III. rész a „főbirák“ névsora és apróbb feljegyzések 1781-től 1864-ig (11 oldal).

Második folytatója *Szájdel János* 1848-nál nevezi meg magát illetéknép: „1848 . . . a forradalom kiütvén a várost megszállotta a cs. katonaság b. Heydte akkor dragonyos kapitány vezérlete alatt

Az I. rész 9 czikkelyre van osztva. Ezek közt az 1. a város topographiáját, külső fejlődését beszéli el; a 2. a város nevééről értekezik; a 3. a város privilegiumait sorolja elő; a 4. a város „nyomorúságairól“ szól, a Bástá korától a Rákóczi-forradalomig. Ez a legérdekesebb fejezetek egyike, melynek már kútfő beese van s főkép a kurucz-világ jellemzésében igen érdekes és tanulságos.

Az 5. czikkely „a várról“, a 6. a „religiórol“, a 7. a „ezéhokról“ a 8. „a vásárvámról, koresomáról s várhoz való szolgálatról“ szól, eredeti oklevelekre hivatkozva s azokat helylyel közzel beléiktatva.

A 9-ik czikkely „a véghelyekben lévő katonaság felállításának alkalmatosságával a városban folyt dolgok“ cz. a. a székely határórség szervezésének udvarhelyi részét s érdekes episodjait beszéli el, szem és fültanuktól nyert értesülések alapján.

A munka két utóbbi részében a főbirák névsora, azok jellemzése s alattok történt városi dolgok vannak feljegyezve.

Ez a tartalomjegyzék már magában reá mutat, hogy itt nem egy szűklátkörü helyi monographiával van dolgunk, de általános érdekű történeti munkával, melyet az ismeretlenség homályából kiemelni s közreboesítani minden tekintetben érdemes és kedvés kötelesség.

Maga az író is gondolt erre s a mult évszázad utolsó évtizede elején felküldötte munkáját a Kolozsvárt alakult „magyar nyelv-mívelő társaság“-hoz, a honnan 1794-ben „újabb leírás és szaporítás végett“ visszaküldötték. Az író tovább nem akarván folytatni, más valaki leírja a Szeles János emez „első munkáját“ s „mind a régibb s mind az újabb történeteket megszorítván“, az 1777-ik esztendő után lett dolgokat“ is bele akarja iktatni. Ámde a folytatásra nézve úgyszólván csak a jó szándéknál maradt, mert mindössze az 1778-iki sáskajárásról s az 1779-iki árvízről ír egy-egy rövid feljegyzést (egy lapon) s 1780 és 1781-nek már csak a datuma az ő írása: 1782-ről már az 1821-ben főbirává választott *Szűjdel János* folytatja a feljegyzéseket, sőt már az 1778, 1780, 1781 évek mellé is ő szűrja be később a főbirák nevét.

Három íróval s két kézírással van tehát e codexben dolgunk.

Az eredeti munka szerzője *Szeles János*, az ő munkáját másolja le, bővíti és kezdi folytatni egy ismeretlen író (kinek a kéziratában maradt ránk e munka legnagyobb része) s ezt a jelen korig folytatja és levezeti *Szűjdel János*, kinek az utolsó rész sajátkezű írása.

Az eredeti munka, ismételjük, 1777-en végződik. Ezután olvashatók a következő, a munka genesisét megvilágító sorok:

„Eddig a Szeles János uram munkája, de tovább nem akarván ő kegyelme folytatni, én a tovább való esztendőket is fogom folytatni, a mennyiben tőlem kitelhetik. Mivel tehát az *első munkája ezen historiának* az előbb tett 1777-dik esztendővel végződött volt és akképpen ment is volt fel a mgos Magyar Társaság eleiben, hanem a dolgot becsülni tudó sok jó akaróinak s urainak jóváslására, kiváltképpen pedig az említett társaságnak kedvéért, a ki a munkát újabb leírás és szaporítás végett méltóztatott volt még 1794-ik esztendőben juniusnak 29-ik napján visszaküldeni . . . és így mind a régiebb, s mind az újabb történeteket megszorítván, az újakra nézve 1777-ik esztendő után lett dolgoknak is bele kellett iktattatni, a melyeket magam bele is iktatom“ stb.

Hogy ki volt ez a másoló, illetőleg bővítő és folytató, a szövegből nem süthető ki; talán *Szeles Márton* az 1778-iki, vagy tán *Szeles Pál* az 1805—6-iki, avagy *Szeles Jakab* az 1809—11-iki bíró. Hogy nem pusztán másolt, de bővített is, következtethető a fennebb idézett szavain kívül abból is, hogy a VII. cikkely végén ez olvasható: „A kőművesek pedig *most 1798-ik esztendőben* akarnak magoknak külön társaságot állítani“. Ezt az 1777-en végző s folytatni nem akaró Szeles János nem írhatta, csakis folytatója.

A mi *Szeles János* személyét illeti: kevés adat áll róla rendelkezésünkre. Régi törzsökös udvarhelyi nemzetségből származik, melynek tagjai 1681-től (*Szeles Balázstól*) fogva sűrűn előjönnek a főbírák névsorában (1707, 1717, 1725-ben *Szeles Imreh*, 1711, 1716, 1735-ben *Szeles Lőrincz*, 1720, 1729, 1737-ben *Szeles János*, 1742, 50, 51, 52, 78-ban *Szeles Márton*, 1744, 46, 54, 55, 74, 75-ben *Szeles András*, 1805—6-ban *Szeles Pál*, 1809—11. *Szeles Jakab*, 1850—52 *Szeles Károly*). A János atyja azonban (mint egy feljegyzésben az író mondja) „1762-ben házasodott meg“ és „1763-ban mártiusban jött Udvarhelyre lakni“.

Az író maga „1763-ban 15. juliusban született“. Meddig élt? nem tudjuk. 30 éves kora táján írta munkáját „több más hiteles írásokból öszveszedetve“, eredeti oklevelekből, szemtanúktól (kik közt atyjára is hivatkozik) nyerve az adatokat.

Második folytatója *Szájdel János* 1848-nál nevezi meg magát illetéknép: „1848 . . . a forradalom kiűtvén a várost megszállotta

a cs. katonaság b. Heydte akkor dragonyos kapitány vezérlete alatt s b. Heydte *engemet Szájdél Jánost*, mint volt főbíróét erőltetett, hogy a főbírótságot vállalnám fel“ stb.

Az ő egyik feljegyzése közléről érdekel minket:

„1862 jun. 28. estve felé hozzám jöttek professor Korondi Mózes a Magyar Muzzeum őrével (t. i. az Erdélyi Muzzeumegylet könyvtárnoka) Szabó Károly úrral, kik is kérdezősködtek, a Budváráról mit tudnék?“ stb.

Ennyi az, mit a munka ismertetése végett tájékoztatóul előre kívántam bocsátani, mielőtt átadnám a szót magának az írónak, a kinek munkája hosszas ajánlásra nem szorúl.

A munka becsét már előttem mások is felismerték és méltányolták, midőn egy kiszakított töredék részt a kurucz-világról a K. Papp Miklós szerkesztette Történeti Lapokban kiadtak egy szóval sem említvén azonban, hogy az Szeles János Udvarhely történetéből van kiszakítva.

Én Thökölyről írott munkámban (megjelent a Századokban) forrásul idéztem ebből, akkor még magam sem tudván, hogy Szeles művéből való e töredék: annál kedvesebben lepett meg, midőn a mult nyár folyamán Szeles kézirati egyetlen példányához Sz.-Udvarhelyt a ref. coll. könyvtárában hozzájutván, abban már ismerős és kipróbált történeti forrásmunkára akadtam.

Abban a reményben határoztam el e munka kiadását, hogy azzal a történetkedvelőknek s a történetíróknak egyaránt hasznos és kellemes szolgálatot teszek s közrebocsátásával a lehető elpusztulástól is megóvjuk e közérdekű, eddig kiadatlan történeti művét.

SZÁDECZKY LALOS.

Nemes SZÉKELY-UDVARHELY és ezen nemes szék anyavárosának eredetéről, gyűléséről, fekvéséről, határáról, nevezetéről, privilegiumáról, nyomorúságáról s több rend szerént kitett sok eseményeiről való könyvecske, mely munkálatott s több más hiteles írásokból öszveszedtetett sz.-udvarhelyi SZELES JÁNOS-tól.

Cui Dei gratia adsint regna colorum (így!)

ELSŐ CZIKKELY.

Udvarhely városának helyéről és határáról.

Udvarhely városa vagy on helyheztetve Udvarhelyszéknek a nap keleti részében, a havas alatt, nyári napnyugat felől a Küküllő mellett, közepette egy kicsiny folyású patak. Az régi ma-

gyar királyok idejében, úgy Izabella királynénak haláláig is igen szoros határral volt bekerítve, mivel határainak külső szélei ütköztek az bethlenfalvi, szent-imrei, dánfalvi, gyáros- és czibrefalvi, hogygyai, szombatfalvi határokba, hanem azután, úgy mint 1557-ik esztendőben Báthori Kristóf fejedelem Sz.-Imrét (mely az udvarhelyi várhoz tartozott) mindenféle mezeikkel, vizeikkel, erdeikkel etc. az városhoz applicálván, annyival künnebb terjedett határának széllye; ezeket pedig úgy hozták bé, hogy az ott való possessorokot a városba bejönni és itten bírní nem akarták; mivel Gyárosfalváról Jankó Balázst és Gábort Sz.-Demeteren, Nagy Ferenczet felesége Mihályfi Eufrosina után Bibarezfalván való fiskális jószágokkal fizette ki ifjú János király, Sz.-Imréről pedig Berze Mátét löfő nemes embert másutt fizette ki a fejedelem, de hol? ninesen kitéve az applicationalisban; hanem 1581-ik esztendőben költ egy relátoriából kijő, hogy Sz.-Királyon nyert a város hasonló jószágot Berza Máténak a fejedelemtől, fizetvén még hatvan forintot nékie. (Ebből kitetszik a szent-királyi Berze nemzetségek eredete).

Gyárosfalva volt a kápolnán felyül a nagy völgyben, Czibrefalva a kápolnával általellenben a Küküllőn túl, de hogy az városhoz ragasztatott volna, arról semmi bizonyos ninesen; sőt hogy nem ragasztatott, inkább lehet erősíteni; mivel ha az városhoz ragasztatott volna, a lakosok az városba jövn, magokkal a magok örökségeiknek jussát és birodalmát behozták volna és így most is a czibrefalvi határon levő szántó s kaszáló földeknek biradalmok a városiaknál volna, mint a gyárosfalvi és szent-imrei határokon lévőknek vagyon; hanem inkább azt lehet gondolni, hogy lassan lassan elfogyván, vagy magok a lakosok Bikafalvára, Boldogasszonfalvára, s más szomszéd falukba, s ide a városba is némelyek költözvén, az személyes birodalmokot magokkal oda vitték, az határ iurisdictionja pedig a városhoz applicáltatott, a mint hogy szüntelen való békességes birodalmában is vagyon az városnak. Dánfalva volt a Morum pataka mellett, Szent-Imrével által ellenben, a hol az híd vagyon, de Szent-Imrének vagy része, vagy magában is igen kiesin lévén, jó akaratjából is a városhoz szoríthatta magát és így ezen faluknak határrival az város határa terjedvén, most annak széllyei ütköznek az bethlenfalvi, tihadari, remetei, patakfalvi, árváthfalvi, boldogasszonfalvi, bikafalvi, hogygyai, szombatfalvi határokba.

Tihadar is régentén falu volt; de igen kiesin; nem is ragasztatott valami faluhoz, hanem elfogyván, utolsó vérségre biratik patakfalvi, árváthfalvi, telekfalvi személyes familiáktól. Sz.-Imre azon az helyen volt, melyet most Pusztának hívnak, a várbeli kapitánynak kedves mulatozó helye, mivel halastó is volt mellette

készítette; most is sok helyeken, kivált a szántás alatt kőfalak fordulnak elő. A régi öregektől hallottam, hogy gyermekkorokban, a sz.-imrei utezaiak itten kolosos kerteket tartottak, és bővebben azokban veteményeztek, mindenféle gyümölcsfákkal teli voltak a kertek, és őszszel szekerekkel hordották a gyümölcsöt haza, de osztán megszapordván s pajkosodván a nép kóborlani és vesztegedni (így!) kezdette mind a kerti vetemént, mind a gyümölcsöt, melyen megkedvetlenül lévén a gazdák, a veteményezést beléhagyták, a gyümölcsfákat kivagdalták, úgy hogy most csak egynéhány szilvafák mutatják régi gyümölcsös voltát az helynek.¹

A Pusztalokján felyül a Falbükk és annak eleje régenten Pimpának nevezetett, itten volt a felyül említett Berze Máténak Berze nevű erdeje.

Határa az városnak, a hol trágyáztathatik, középszerű termékeny. Nagyobb részében sovány, mindenütt jó italú forrásvizek találhatnak, bizonyos helyeken a sós víz is bővön forr. Különös emlékezetet érdemel a kápolnán felyül a Kőszörűkő tövéből kifolyó Fekete nevezetű s színű víz, a melynek sok nyavalyák, kiváltképpel a fekélyeknek meggyógyításában természeti hathatós erejét a sok velle élő közel s távol való népek naponként örömmel tapasztalják. Az Szarkakő alatt Zádóg nevű helyben találatik valami kőfal fundamentum, de mi épület volt légyen, nem tudatik. Ismét Hogygya felől való részében egy kőszikla dombon egy darab kőfal, a hol régenten vár volt, a mint ezt mind az mellette való árok, mind az név bizonyítják: Budvára lévén az neve mind ez máj napig. Ennek a kősziklának a Csieser felé való oldalában nagy mély lyukak, régenten kőfallal s fával az szádaí úgy alkalmaztattak volt, hogy ha szükséges volt az népnek villongó veszedelmes üdőkben oda venni magát, bátorságos lakóhelyekké is fordíthatatták. Ezekből az lyukaktól nem meszsze Hódja felől lejövő patak árkában érezes kövek találhatnak, látszik is, hogy valaha munkálódtak körüllette, de mi haszonnal, magok a munkások tudják. Ezelőtt egy néhány esztendővel itten quartélyban lévén az Okeli regimentjéből egy compania, találtatott abban egy bányász katona legény, a ki sokat ásta a kősziklát, s talált is olyan materiát, melyek megolvasztván, bizonyos éreznék tapasztaltatott, sajnálotta is hogy nem munkálják.

Vagyon a Kőszörűkő végénél a Soos-patak partján egy régi förmára építettett kis kápolna, melyet a pápista nép Jézus házának nevez és igen nagy áhítatossággal tisztel. Eleitől fogva pedig Úrnapján az csíki és ide valók egész havasaljai pápista sokaság nagy processioval oda menvén, vitte végbe áhítatosságát, mint egy örvendezvén (ha az üdő megengedte), hogy a Jézus háza-

¹Jelenkori oldaljegyzet: Van még most is egy néhány gyümölcsfa. 1874.

hoz mehetett, de már egy néhány esztendőttől fogva ezen régi atyáinkról reánk maradt szép rendtartás félbeszakadott. Már az religiosum is megkényesedett.

Ezen úrnapi processiónak alkalmatosságával a mult száznak vége felé, midőn még az fejedelem katonái magok pajkosságoktól viseltetvén, senkitől nem tartván, mindent végbe vinnének, történt ilyen dolog: a Balogh-ázbán mulatott egy részeges a féle katona, leindulván a templomból a processio, az ablakból az keresztbe (vagy kereszt zászlóba) belélő; látván a keresztben a lyukat a pápista ifjúság, bérohan a házba, s úgy bánik velle, hogy harmadnapra halva hozzák ki onnan. Ugyanazon időtájatt azon processio alkalmatosságával, egy valaki pajkos ifjú fogadásból feltett süveggel csak közel a szent-ség előtt által indul a nép között: egy ember a baltáját úgy vágja az hátába, hogy aztot ki nem ránthatván, amaz azzal együtt elszalad s harmadnapra meghalt, s vakmerő pajkosságának ezt a jutalmát vette. A gyilkos felől az az hír lévén, hogy csíki lett volna, a tiszték mind a vakmerő cselekedetnek mivoltát nézvén, s minthogy a gyilkosnak is sohut nyomában nem eredhettek, s az felséges ausztriai buzgó pápista háznak is hatalmától tartván, a tovább való puhatalástól a dolognak megszüntek. Ezt a két esetet az atyámtól hallottam, a ki azon időben már jól felserdült legény volt.

Bethlenfalva felé az határ igen keskeny, a mely, mint az régi emberek beszélnek, ez okból keskenyedett meg, hogy a városi határ szélyiben egy gonoszúl elveszett, megnyuzott marha találtatott, a melynek az árát a károsok a városon pretendálván, az város az határ jussáról lemondott, az bethlenfalviak pedig a kárt megfizetvén, az határt magokévé tették; hanem ezelőtt mintegy 10 esztendővel a bethlenfalviak szükségétől kényszerítettvén, egy darabot a magok határokból bizonyos summa pénzért a város határához engedték ragasztatni.

Ezen részhez lehet ilyen kérdést ragasztani: tudva vagyon hogy a székelyek a régi magyar királyoknak üdejétől fogva mind táborban szolgáló nemeseknek, és nemesi szabadsággal élő embereknek tartattak, honnan vagyon tehát, hogy Sz.-Imre a várhoz tartozó falu volt légyen? Erre így lehet felelni: ifjú János király a székelyeket bizonyos nota mián mind fiscus jobbágyává tette volt, s vélek építette az udvarhelyi várat is, azért mint legközelebb való falut úgy rendelhette a várhoz való szolgálatra, nem akarván azzal a várost terhelni. Ezen állapotban voltak a székelyek az ifjú János király, Báthori István és Kristóf fejedelemségei alatt, hanem Báthori Sigmund Havasalföldében Szinán basa ellen hadakozván, hogy táborát néppel szaporíthassa, régi szabadságokat megígérte volt bizonyos okok alatt, de ugyancsak Boeska István fejedelemsége előtt voltaképpen aztot helyre nem hozhatták. Kérd-

hetni tovább azt is: hát az említett Berze Mátét mi tartotta lófő szabadságban? Jobbágyságra szoríttatván a székelyek, kezdetek magoknak személyenként szabadságot pénzzel venni, s ekkor kezdődött a székelyek között az ármálista név hallatni; így szabadulhatott volt meg a nevezett Berze Máté is a jobbágyságból.

II. CZIKKELY.

Udvarhely nevezetéről.

Udvarhelynek nevezetét némelyek egy valami közönséges háznak udvaráról akarják lehozni, mintha hajdon erdős hely lett volna, és valami gazda ember maga lakására egy udvarnak való helyet adatott volna, és innen deákül nevezik Areopolisnak. Mások nemesebb eredetéről, úgy mint udvarházról nevezik, és ezeknek vélekedését láttatik segíteni tudós Hibner, a ki a világ tartományait s városait leíró könyvben Udvarhely városát a székelyek főispánja lakóhelyének mondja lenni, és innen ezekből deákül Aulopolisnak íratatik.

Tudós Páriz Pápai pedig azt írja: hogy régentén Utidávának hivattatott, s ez meg is lehet, hogy a magyaroknak itten való megtelepedések előtt ezen névvel neveztetett római colonia vagy város, vagy régibb daciai hely lett volna itten, hogy pedig ez így lehetett legyen, bizonyítják az ásások között gyakran találtatott római régi monéták, és hogy alig ásnak valami mélységet, kivált az házak és utczák szeriben, hogy kőfalra ne akadnának, a mely jele ezen vélekedésnek, mivel az régi magyarok olyan kőfalas épületeket nem igen tettek. Megszállván tehát az magyarok ezen (azelőtt is) lakó helyet, a mint régi nevét Utidávának hallották, annak hasonlatosságára Udvarhelynek nevezték, a mint ezt sok régi római néven neveztetett, de most annak hasonlatosságára magyarul hívatatott más helyek példázzák: így Magyarorszáiban Sabaria Szombathelynek, Sempronium Sopronynak, Pisonium Pozsonynak, Terentia Trencsémnek ect. neveztetnek. Tiszt. p. Timon Samuel jesuita in *Imagine antiquae et novae Hungariae* l. I. c. 15. emlékezik, hogy a régi Dácziaiban (mely most Erdély) volt legyen Utidána, vagy másképpen Utidáva nevezetű város, hogy a régi magyar királyok idejében nem alávaló hely lett legyen, tudhatni arról, hogy Sigmond király az Erdélyi István vajda fogságából megszabadulván, itten tett gyűlést és itten láttatta el dolgát István vajdának, több pártos társaival együtt, a mint ezen dolgot t. p. Szentiványi Márton leírván, az helyet, a hol folyt, így teszi fel: „*Utivis, quod nunc Udvarhelyinum est*“, rövidebb, de egy hasonlatosságú szóval mondván ki, mint említett Páriz Pápai.

Sok jeles írásaiért híres Benkő József „Imago nationis Siculicae“ nevezett deákül írt könyvben az első résznek 3-ik cikkelyében az 5-ik szám alatt, magyarra fordítva így ír: Továbbá a régiek hagyományaiból tanuljunk, a melyhez Nagy Mátyás is hasonlókat jegyez, hogy Atila Havasalföldéből a maga lakását a mostani székelyek földére átalhozta, és azt a Nagy-Küküllőhöz helyeztette, és innen azon hely mind ez mai napig azon udvarháztól (vagy curiáról) Udvarhelynek (úgy mint Sz.-Udvarhelynek) hívattatik; ettől nem messze egy hely Budvára, azaz Budának, az Atila öcsésének vára és (a Küküllőn túl felyebbeske) Kadics nevű falu: Kadicha, vagy magyarosabban Kadicsa nevű vezérről.

Mind ezen sarkalatos vélekedések elnyomják az udvarnak való orotott helyről költött Arcopolis nevet, és jelesebb s nemesebb eredetére mutatnak Udvarhely nevezetének. Az felyül említett Nagy Mátyás Udvarhely vidéki esperest, és zetalaki plebánus volt, a ki 1505-dik esztendőben tett némely hiteles jegyzéseket a székelyek eredetéről.

III. CZIKKELY.

Udvarhely várossának privilegiumairól.

Az régi magyar királyok idejében szabad, és a széktől különös jurisdictioval élő város volt, a mint ezt Izabella királynénak 1558-dik esztendőben költ privilegiuma mutatja, de azon üdő tájat való sok villongás miatt kivált Izabella királyné (idejében) a sok pártolkodás mián is, megerőtlenülvén, a széknak tisztjei kezdték a városiakot régi szabadságok ellen is a magok jurisdictioja alá vonni, azokat büntetni, magok részekre való költést, húzást, vonást azokra is háritani, a melyek iránt tudósíttatván Izabella királyné, szorosán, és királyi személyének neheztelése alatt parancsolja a szék tisztjeinek, hogy az Udvarhely városi lakósoknak békét hagyjanak, azokat semmi szék részére való terehviselésre, birságra ne kényszerítsék, mivel oly szabadsággal élő városnak tartja lenni, a minémüvel élnek más szabad városok Erdélyországában, világos szókkal hozzá adván: nec eosdem jurisdictioni vestrae subesse permittimus etc., tudni illik, hogy a széknak jurisdictioja alatt meg nem engedi a városi lakosokat lenni, ennek bizonyítására a városnak előljáróját királybirónak nevezi, és annak a bünösök büntetésire teljes hatalmat ad.

Az mely Izabella királynénak Udvarhely várossának tett adományát rész szerént különösen 1559-dik esztendőben, rész szerént közönségesen minden más privilegiumokkal együtt 1601-ő esztendőben helyben hagyta, és megerősítette néhai b. emlékezetű fejedelem Báthori Sigmund. Nevezett Izabella királyné,

kiváltképpen való kegyelemmel viseltetett mindenkor ezen városhoz, a mint sok féle privilegiumos ajándékiból kitetszik, mert az feljebb említett kegyelmén kívül a várost, az egy török portához járandó taxának fizetésén kívül, akármilyen névvel nevezendő egyéb adózástól mentnek lenni nem csak megengede, hanem minden abbéli tiszteknek megparancsolta, hogy az Udvarhely városi lakosokon semmi névvel nevezendő szedést, vevést ne indítsanak; ehhez pecsétnek a székely nationak akkori czímerét adta, a melyen egy pánczélos jobb kéz egy hegyes tört tart markában, az hegyes törben egy fő, azon felyül egy szív, a végiben egy korona vagy metezetve, a tágasságán 4 csillag, körül ilyen írás: *Sigillum oppidi Siculicalis Udvarhely* az íráson belől a korona felett 1558. Hogy pedig a székely nationak akkoriban ilyen czímere volt légyen, bizonyítja ezelőtt egy néhány esztendőkkel Nagyszombathban költ *Cerographia Hungariae* nevű könyv. Az mint Izabella királyné, úgy utána következett törvényes fejedelmek közül (Boeskaikisvánt kivéven, mivel többire mind csak Magyarországon töltötte idejét) alig találhatik egy is, a ki ezen városhoz különös kegyelmét ne mutatta volna, s arról költ privilegiumokkal, patens commissiokkal régi szabadságát meg nem erősítette, vagy új adományyal meg nem ajándékozta volna; a mely privilegiumokat, adományokat az néhai boldog emlékezetű Catharina fejedelem asszonytól az privilegiumoknak vizsgálására kiküldetett commissarius urak mind egyig helyben hagyták, és az arra adatott hatalmokkal meg is erősítették.

Rendes a mi történt 1635-dik esztendőben, a mikor is néhai b. e. fejedelem öreg Rákóczi György Udvarhelyre jövőben lévén, az városiak, hogy az fejedelem jöveleire az utczákat megdiszesítenék, némely házak előtt való kertecskéket az piacon, és utczákon levontak; panaszolván ez iránt a sérelmesek, igen megneheztel a városiakra a fejedelem, és fiscális kereset alá is akarta őket adni, de ezek megijedvén, és boesánatot kérvén, a tanácsos uraknak közbenjárására nem csak megengedett a fejedelem, hanem abéli neheztelését kegyelemre fordítván, azon uttal a városnak privilegiumit confirmálta, sőt hogy azoknak tenora szerént való szabadságban az városiakot mind maga megtartja, mind másokkal megtartatja, reá is kötelezte nem csak magát, hanem utána következő minden törvényes fejedelmeket. Itt igazán bé tölt: egyik kezében páleát tartott, a másikkban kenyeret nyujtott.

De nem csak magok a fejedelmek személyesen, hanem az ország-nak egész statussa is mely különös gondviseléssel volt légyen az Udvarhely városának eleitől adott privilegiumoknak megtartásában, bizonyítja az haza törvényes könyve, *Approbatæ Constitutiones* p. 3. t. 77., a. 1., ugyan p. 3. t. 45. a 1-mo, a székelységén lévő városok

között elsőseget láttatik Udvarhely városának adni, mivel a mint az egész országra Kolosvárról, az egész szászságra Szébenből, úgy az székelységen Udvarhelyről adattassanak ki a mértékek a több székekre, és városokra, azokról a falukra rendeltetett.

IV. CZIKRELY.

Udvarhely városának nyomoruságairól.

De szabadsága mellett a régi villongó háborús üdőkben kiváltképpen való sok inséget kellett szenvedni, mert Csík és Háromszék felé a járó-kelőknek elkerülhetetlen útban lévén, mikor más helyek a nyomoruságnak hírért sem hallották, akkor Udvarhely városa keservesen nyögött alatta.

Nevezetes volt elsőbben a Mihály vajda és Básta György koborlásakor való nagy inség, a mikor is a város igaz törvényes fejedelméhez való hívségét fentartván, annyira szorongatott s annyi kárt vallott, hogy néhai b. e. fejedelem Báthori Sigmund méltóztatott aztot tekintetbe venni, és a feljebb említett 1601-ső esztendőben költ confirmationálisában ily szókkal kitenni:

„Consideratis fidelitate et fidelibus servitiis... quae ipsi nobis, et huic regno, cum alias semper, tum potissimum in hoc perturbato regni et rerum nostrarum statu, cum summa animi ipsorum constancia et fidelitate exhibuerunt et praestiterunt, ipsi namque eives non metu hostili, non bonorum amissione territí, non denique donorum promissione, quae ab hostibus nostris eis promittebantur, allecti, a vera fide et fidelitatis constantia abduci potuerunt, sed in omni eorum actione obsequentissimos se nobis studuerunt reddere etc. etc.“

És ezen hívségéért a városnak minden régi privilegiumait megerősíteni.

Találta ehez hasonló sok inség más üdőkben is Udvarhely várossát, a mint 1623-dik esztendőben költ néha b. e. fejedelem Bethlen Gábor privilegiumából kitetszik ezen szókkal:

„Oppidum nostrum Sz.-Udvarhely nuncupatum ac in sede Siculicali Udvarhely situatum variis bellorum motibus externarum gentium irruptionibus vastatum etc. etc.“

Második nevezetes inség volt Ali bas a járásakor, a mikor a pogányság a mit lovainak és magának ételre valót kapott, azt erőszakosan elhúzta, az egész várost tüzzel megemésztette, marháitól megfosztotta, úgy hogy tudtára esvén ezen városnak ekkori szörnyű romlása néhai b. e. Apaffi Mihály fejedelemnek, 1663-dik esztendőben költ kegyelmes rescriptuma által Udvarhely várossát minden terhe viseléstől 2 esztendőnek elfolyása alatt megszabadította, hogy az alatt valami erőt vehessenek magoknak az elfogyatkozott szegény lakosok.

A Tököli tábora a városon felyül a bethlenfalvi lokra szállván, mint másutt úgy itten is nagy pusztulást hagyott maga után. Akkorban történt ilyen dolog: egy néhány tatár a táborból a várost megjárván, vissza mentekben egy elszakadt a társaitól és az vár előtt kikerfílvén a Kalamány Lőrinez háza tájatt, egy kis gyermeket felfog, s vinni kezdi, a gyermek meg sívalkodván a körül lakó embereknek híre lesz benne, a kik kirohanván, a tatárra támadnak, s úgy bánnak véle, hogy meg is ölik, s az várkertben legottan el is temetik. Lett-e híre a Tököli táborában ezen dolognak vagy nem? nem tudatik, mivel semmi bántódása érette nem lett a lakosoknak; de ha szinte tudta is Tököli, mind azért hogy igen sietett, utánna lévén a német tábor, mind az várban lévő militziától tartván, könnyen ellhagatta egy tatárnak elvesztét. Mikor Tököli általköltözött a városon, a várban német katonaság volt, de sem Tököli a várat, sem a várbeli katonák ötet nem bántották, hanem a városnak gyengébb része, úgy mint az asszony nép és az gyermekek rész szerént az várba, rész szerént a vár körül való sánczba vették volt bé magakat. Ezek között volt az én édes atyám is, akkor mintegy 12 esztendős lévén, a kitől ezeket hallottam. Követték az Tököli táborát sokan az városi lakosok közül, azok tudni illik, a kik a felbiztatott könnyű nyereségen kaptak, de csakhamar látván, hogy nemhogy nyereséget kapnának, de még csak reménységet sem látnának hozzája, mivel kifogyván Tököli minden bízott erejéből, annyéra jutott, hogy esős száraz török buzát adott a katonákuak kenyér helyett, az Udvarhelyről eljött katonáknak az ilyen tábori élés nem tetszván, s következhető tovább való roszzsat is általlátván, alattomban össze beszélgetnek, s illóra vévén a dolgot, hazafelé indulnak, de félvén a várbeli német commendantstól, egyenesen a városba nem jönnek, hanem a Szarkakő alatt az Középerdő szélyiben egy fejer ruhából zászlót ütnek ki; az városiak észrevévén, hurré tészik a commendansnak, a ki bizonyos embereket rendeltet, a kik megtugyák, miféle személyek lappanganának ottan. Várván, s látván amazok a városiakat, önként kiadják magokat s elejkebe menvén, arra kéri, hogy az commendantstól nyerjenek gráciát nékik, a melyet a közönséges város kérésére könnyen megadott a commendáns.

Mások a Tökölivel való utazástól irtózáván, de a nyereségre fogokot vásoltatván, alig várták, hogy a sereg eltakarodjék, a táborhelyre mennek, s ottan kurkászni, kereskedni kezdek; a tatároknak utolsó része még a szászok táborán nem ment volt ki, a kik közül egy néhányan látván az ottan esavargó embereket, viszszyargalnak, amazok megbízván magokat, megszaladnak, s mindegyik a Küküllőbe ugrosnak, a tatárok a vízbe nem mentek, hanem a sereg után indultak, ekkor mondotta Kovács Isáknak az apja: nem úsz kurta, míg víz nem éri a farkát.

Az kurucz támadás Magyarországból Erdélybe harapózáván, ide is elérkezett annak magát kedveltető, s sok nyereséget ígérő jó illatja, a melytől izgattatván a szék részére hallgató lakosok közül legelőször is Kovács Isák kuruczczá léssen, ennek példáját követték nem csak az azon részén lévők mindnyájon, hanem sokan a városi rendből is. Az honn és a mennyiben kitelhetett igaz törvényes fejdelmeknek hívségében megmaradott városi rendet, az által meg által járó kurucztság húzni s vonni kezdette, labanczoknak káromolván őket, hogy (a mint mondják vala) az haza szabadságáért fegyvert nem kötnének, még az városból költ kuruczok is, ha megharagudtak, ezt hánták szemekre az városi renden valóknak. De ezekről az innen költ kuruczokról méltó azt észrevenni, hogy zászló alá ugyan mindnyájon iratták magokat, de derék táborozást igen kevesen viselték: mivel némelyeknek fegyverek, némelyeknek ahhoz való köntösök, másoknak bátorságok nem lévén, kigondolt színes mentségekkel a táborozástól szabadok voltak, hanem a közel lévő szász falukban olykor olykor lemenvén, ottan húztak, vontak, prédáltak, s ha egyebet nem kaptak, még a szekérről is a vasat leszedték, a mit gyűjthettek az hátakon általvetőkbe hozták haza, ha elfogyott újra úgy eselekedtek; az ilyen kóborlokot a szászok *laskás kuroczok*-nak neveztek volt, és ide heti vásárookra jöven, mutogatták a vastól megmelyeztetett szekereiket, ekkor ment közmondásba a kopott lős.

A mint másutt, úgy itten is a városi nép minden jobb jobb rubázatját, házi eszközeit elrejtette, mert az tartotta magát szerencsésebb kurucznak, a ki effélet hamarább magáévá tehetett, s becsületesebbnek, a ki maga hitványát cserébe adhatta érte. Az Vargateczában egy városi ember elejébe jő egy csoport kuruczcságnak, a ki tisztnek látszott köztök: jere atyámfia (úgy mond) mutasd meg nekünk Kínos felé az útát; amaz emberségtől is viseltetvén s magát vonogatni sem bátorkodván elindúl, s mikor a Köveshágó tetjén megmutogatta volna az útát, azt mondja a tiszt: vond le barátom a eszímádót s add ide; amaz azt feleleli: uram köszvényes a lábam, s megárt az urnak a eszímám; de ez azt mondja: velem is szabad az Isten, hanem csak hamar add ide; amaz nem tudván tovább mit tenni, leül a dombra, levonja a eszímát, s maga felnyujtván a ló hátára, mezitláb jő vissza.

Legnehezebb volt a városi rendnek dolga, mikor a labanczok és a kuruczok egyaránt járták a várost, mert olykor napjában 3-szor is megkellett hódolni, mivel ha reggel a kurucz beszállott, az ebédig alig mulatott, ha labanczot hallott erre jőni; ez ha ebédkor beszállott, délbe kiment, nagyobb erejű kuruczcságot értvén közelgetni: így változott sokszor napjában a rettegés és félelem.

Mind a két résznek mennyi ingyen való gazdálkodást kellett tenni, nevezetesen az előljárókat ajándékozni, hogy az alattok való

népet zabolán tartásuk, könnyen megtilthetni. Nagy Borbély János, a ki igen tehetős ember lévén, s az kuruczoknak kőborlását látván, nem sajnálotta azoknak tisztjeit magánál vendégelni, és azért a kurucz háború lecsendesedése után megfogattatván, militaris commissio elejébe álltatott; midőn examenre vitetnék, egy magyarul tudó káplán így szólítja meg: apa, mit egy helyen mondasz, mindenütt azt mond; azután előállítatván, a commissariusok szemére hányák mennyit ezimborált a kuruczokkal, mennyit vendégelte, és ajándékozta azoknak tisztjeit, a labanczokkal pedig nem annyira tartott s azoknak annyira nem kedveskedett s kérdik végtére, ha úgy volt-é, vagy nem? ha úgy volt, hogy merészelte azt cselekedni? Borbély János meg nem tagada, hanem elé mutatván a karját, azt mondta: sőt ha innen parancsolták volna, hogy hust vágjak, azt is megeselekedtem volna a kuruczoknak, mivel szánván szegény hazámat, s a felprédáltatástól féltvén, azért édesgettem magamhoz a kurucz tisztjeit, hogy bátrabban szólhassak velük, s előttek, és az alattok levő való biztabban zaboláztathassam; a mit a labancz tisztjeinek adhattam, azoknak is jó szívvél kedveskedtem, de ezek regulásabb népek lévén, nem is kaptak úgy az ingyen való adományon; megvallom, a mit a labanczokkal cselekedtem is, nem oly nyilván cselekedtem, mivel ha a kuruczok azt megtudták volna, rajtom mint kétszín emberen, nagy esufságot űztek volna, és így mint magamot a kártól, mint az várost a felprédáltatástól tovább meg nem menthettem volna, azért a mit a kuruczokkal cselekedtem, a városnak megmaradásáért cselekedtem. Második, harmadik commissio előtt is így folytatván szavait, békességesen haza boesáttatott.

Czáz Borbély János, mint természetére, mint magaviseletére nézve, mint erkölcsére igen nagy tekintetű ember volt, természetére magass, testes, teli piros ábrázatú, szép fehér ősz haja, s ahoz hasonló nagy szakállá, régi modorra készítettetett hosszú, és tágas tisztességes köntöst viselt, oly tökéletességű embernek tartatott, hogy jóllehet a fejedelemnek itten udvarbírája volt légyen, mégis a városi rend a villongós kurucz világban minden privilegiumait, s más drága irásait, pecsétét gondviselésére merte bízni, a melyeket sértetlenül megoltalmazott, és lecsendesedvén a háborúság, a városi rendnek vissza adott. Ez némely írásokban Dersi Czibere Borbély Jánosnak találattik, a mivel eredetére nézve dersi, vezeték nevére Czibere, mesterségére borbély volt.

Borbély Jánossal együtt éltek a városban Nagy András Ferencz, Nagy Varga Márton, és Bálint István, mint tekintetre, mint értékekre nézve elsők, ezek minden közönséges dolog iránt való gyűlésben megjelentek, és jó tanácsokkal igazgatták a népet, a mit ezek végeztek, minden helybe hadta, és megnyugodott rajta, nem prédálták ezeknek idejében az erdőt, mezőt, határt, mivel ezek nem csak

tanácsokkal, hanem példájokkal, s fáradságokkal, teljes tehetségek szerént oltalmazták, kiki maga tizedjéhez tartozó vetés kapunak feltételére előállott, és ha nem kézzel segítette is, de szóval biztatta a tizedet.

Ekkorban származott volt ide egy Forrai nevű deákos, prokátoros ember, és házassága után jószágossá is lett. Egykor a többi között holmi bizonyos okokra nézve közönséges város gyűlése lészen, megjelennek a felyebb említett négy személy is, s magok között a dolog felett úgy végeznek, hogy mindennek tetszenék, egyedül Forrai nagyot állítván maga felől, neheztelte, s szégyenlette, hogy őt a város ötödik tanácsossának fel nem vészi, megszallalik azért, és követem, úgy mond, jó uramékot, de az városnak közönséges dolgát nem illik csak így két embernek értelmére bízni, hanem illik, hogy mindnyájon hozzá szoljunk. Értvén azon érdemes emberek, hová ezélozna Forrainak beszéde, legottan elbúcsúznak, és többé semmi közönséges gyűlésbe meg nem jelentenek, azután kezdett a közönséges jó rend felfordulni, az határ, erdő, mező prédáltatni, mert nem lévén köztök semmi olyas tekéntetű ember, kiki kiáltásával magát a másiknál jobbnak állítván, senkinek fenytékivel nem kezdett gondolni, a határnak, erdőnek, mezőnek pusztításából, a városnak okoztatott károk, csak itallal kezdettek pótoltatni.

De térjünk vissza a kurucz világnak Udvarhelyen való folyására.

Fertelmes életű Guti Szombalfalva felől jöven, a Budvára alatt, a nagy révnél általkél a Küküllőn, a esere vápáján fel, a papak kertén keresztül, a Gatyaszár-utezán ki, a felső piacon megállapodik, s onnan a kuruczokat szállásra osztja, maga Botos-utezában az Ügronházhoz vészi magát, ez előtt pedig már a városiak mindenfél több portékáikat ládába rakván, a felső templomba hordották volt, mind a két religion levők elegyesleg, az ifiabb és személyesebb fejr nép is mind oda rekeszkedett.

Guti ezalatt a vár ostromlásához való eszközököt szorossan készítette, de Ritter az várbeli commendans nem várván az ostromot, az várat feladta s maga is mind a németekkel kurucezást lett; azután mondotta Ritter: hogy ha a város nem sajnálotta volna, a várat fel nem adta volna, mivel tudta, hogy a kuruczoknak annyi erejek nem volt, hogy azt azon uttal megvehették volna, de általlátván, hogy ha az ostromot megállja, s több kuruczság jó a városra, végső romlása következik a városnak miánna.

Ritter mind a kuruczokkal volt, egész az holdvilági veszedelemig, a hol is látván a német seregnak jövetelét, javasolta Gutinak, hogy ne várják a németet rendbe állítatni, hanem a meddig megtelepedik, menjenek ellene, de Guti (a mint híre volt) már eladván kuruczszágot, jó tanácsát Ritternek megvetette, s lezáfolta s úgy is lett a kimenetele, hogy a székelységnek szűc

ottan veszett. A várnak feladásakor kurucvezér lett egy német azon veszedelemből megszabadulván, Udvarhely felé igyekezett, a kit Keresztúr tájékán, mint németet, a kuruczok elfogtak, s ide Udvarhelyre hozták, magyarul nem tudván nyavalyás, mikor Botos-utezán vezeték fel, eleget mutatta a gazdája házáat, másnap irigységből, vagy nem tudván mi rendbéli ember legyen, a vár kapuja előtt való dombon felakasztatott. Már a kuruczok bírván, s őrizvén a várat, hír esik, hogy a Lazon, egy néhány német utat vesztvén ezellengene: a kuruczok a várból reájok mennek, s úgy találván mind megölik; volt ugyan nagyon terhes egy asszony is véllek, ennek hogy megölték, a hasát kihasították, s a gyermekét úgy ölték meg.

Ezt azután megtudván Hajsler generalis, igen megkeseredett rajta, és erre közelgetvén a táborral, olyan hír jött előtte, hogy az egész város népét levágatja, a kuruczok úgy is a holdvilági veszedelem után igen meglankadván Hajsler jövetelére, az várat üressen hagyták, a városnak gyengébb népe pedig rész szerént a felső templom környékibe, rész szerént az erdőkre vetette magát, a városban megmaradott, s ártatlanságokban bízó lakosok, Péter István nevű városi embertől egy jeles gyermek lovat vásárolnak, a melyért a Falbükknék felső szélyiben egy darab helyet adnak, ezzel eleibe menvén, a városon alól Hajszlernek bémutatják, meg sem vetette abbéli ajándékját a városiaknak a generalis, hanem jó kedvvel elvette, mely az előre jött iszonyú hírt a városiak szívében egy kevésbé meg is enyhítette. Általmenvén Hajsler a városon felyűl, a Balog-kertbe szállott táborba, az hova is a jesuita superior, az reformatus esperest, Nagy Ugron János és Borbély János kimenvén, sátora előtt térdre állottak, látván Hajsler, kérdi: mit akarnának? felelnek amazok: az ártatlan városi népek kegyelmet kérünk; megengedett legottan az emberi vérontásnak a jó lelkű generalis, de a reá bízott büntetést is éppen elveszteleni nem mérészelvén, a várost egy néhány helyen meggyújtatta, ezt is oly gondviseléssel, hogy a templomhoz közel semmi égetés ne legyen. Így szabadúlt meg az ártatlan városi nép a gonosztevő kuruczok bűnének büntetésétől.

Még a meglankadt kuruczszágnak nem volt meg mind a két szárnya, a mikor meghallja Jenei (másunnán ide származott in híres prédáló kurucz zászlótartó), hogy Ders tájékán valami szekereken sok élést költöztetnének, csak hamar magához hasonló kuruczokat a városban maga mellé vészén, s azon szekereket marhákkal együtt elfogják, s ide a városba hajtják, a marhákat majd csak kótyavegyén eladják, ezeknek az árát, más portékákkal együtt magok között felosztják, egy negyvenes hordó bort csakhamar megisznak, a hordót seprőstől egy aszszony-nak adják, hogy az seprőt kifőzze, a ki a seprő között 20 tallért

tanált, és így ennek minden fáradság nélkül legjobb rész jutott a prédából. De mint más bűneikért az innen való kuruczoknak, úgy ezért is a városiaknak kellett lakolni, mert végképpen megszűnván a kurucz-világ, 10 esztendeig kellett qvártélyost tartani a városnak.

De nem tartották elégségesnek ezen 10 esztendő alatt a qvártélyozásnak terhét az elnyomorodott városi népen, hanem minden általjáró militziát ingyen való gazdálkodással kellett befogadni, és minden fizetés nélkül elébb költöztetni, a többi között Schram nevű főstrázsamester 300-ad magával, Acton kapitány németekkel és ráczokkal még többel errefelé utazván, és az városban megszállani szándékozván, hogy ennyi nép által okoztatható romlást elforlitsanak magokról a lakosok, kéntelenítettek igen drágán vett lóval Schram eleibe menni, és aztot bémutatván, s a városnak is szörnyű inségeit általadván, arra kért, hogy másutt méltóztatnék megszállani, a mint hogy azon úttal mind a két seregnek itten való megszállásától megszabadult a város.

Az hosszas qvártélyozásnak súlyos terhét tovább nem szenvedhetvén, az város megindult annak könnyebbítésébe, és éppen gróf Kornis Ferencz urat kellett iránta megtalálni, a ki értvén panaszát az városnak, szóval így felelt: azt atyámiai az én szekereimnek s marháimnak felprédálásáért szenved a város. Így megtudván a város követjei, miért kellett ezen nagy igát szenvedni, volta képpen tudósítják a grófot, hogy 10 vagy 12 emberen kívül senkinek abban a prédában része nem volt; megsajnálván az gróf az ártatlan népet, azonnal elszállította a qvártélyost a városról.

Ezen 10 esztendő elfolyása alatt volt itten amaz híres jó Szántimor generalis, a ki a kurucz prédálásból még ki nem épült, és a döghaláltól, s evvel együtt járó szüségstől egyszersmind elnyomatott városnak a büntetés helyett Istentől gondviselésül adatott volt, mert a mirigyeknek Botos-uteza végiben ispotályt készítette, az oda rekesztetett betegekre a regiment borbélyával gondot viseltetett, a kiknek a házoktól tápláltatásra való módjok nem volt, azokat kenyérrel, étellel, itallal segítette, minden bizonyos órában a szegényeket a ház eleibe gyűjtette, és kinek kinek egy czipót adatott, mivel pedig a czipót nagy szogyorban hordozták, innen vagyon most is a Szántimor szotyranak fenn a híre.

Látván a jó lelkű generalisnak ilyen Istenes cselekedét, a körül való nemesek kiki tehetsége szerint gabonát küldött nékie, a többi között Nagy Ugron János egy 6 ökör után való vasas lajtörjás szekéren annyi zsák búzát küldött, a mennyi a szekerre reá fért; az falukról a szegénység, kivált ha mirigyeknek érzette magát, legottan a város felé indult, némelyek az útban megholtak, mások bérkezvén, a piaczon a varga szín alatt vertek szállást magoknak, a hol némelykor 3 és 4 feküdt halva ezeket a város bírúja az város

költségén temetette el, némely halottnak a nagy szükség mián rágott fű találtatott a szájában.

A kurucz-világot és azután következő dolgokat végezzük el a jó Szántimornak historiájával. Igen szerettette magát Szántimor nem csak a városi, hanem a külső falusi nemes, és úri renddel is, egykor azért elhívják a nemes emberek medve hajtani a máréfalvi havasra, a hol is elrendelvén a lest, Nagy Ugron János maga mellé marasztalja Szántimort, midőn észre veszi Ugron János, hogy a medve nem meszsze volna, javasolja Szántimornak, hogy a fára hágjon fel; fel is hág s azalatt meglátja a medvét arra felé jőni, s azt mondja Szántimor: Ugron uram ez a fa mozog (megijedt volt t. illik a medvét meglátván és reszketett); nem mozog (felel Ugron János) kegyelmes uram, hanem fogja meg jól az ágat, s azonban a medvére kisüti a puskát; a roppanásra Szántimor leesik a fáról; sokszor jó kedvében mondta azután, ha engemet lőtt volna meg Ugron János, nem eshettem volna nagyobb, mint a mekkorát estem, mikor a medvét lőtte.

A kuruczszágról méltó megjegyezni, hogy a kurucz támadás Felső-magyarországon, Rákoezi Ferencnek (a ki néhai ifu Rákoezi Györgynek unokája volt) és gróf Bereséni Miklósnak vezérlése alatt a magyar szabadság helybe állításának színes oka alatt indulván, s több pártolkodáson kapó népeknek magok hozzájuk esatolásával gyarapodván, üdő jártában Erdélybe is behatott, s oly erőt vett, hogy Rákoezi Ferenc az erdélyi pártosokkal M.-Vásárhelyen gyűlést tételni, és azoktól magát erdélyi fejedelemnek választatni bátorodván, ugyan ottan a fejedelemségre meg is esküdt, de valósággal az országot nem bírhatta, mert jóllehet a nagyszombati tracta szerint kiváltképpen nékie igen kedvező punctumok folytanak volna, de ő legfőképpen Bereséniék unszolásából azzal meg nem elégedvén, a gyűlés félbe szakadott.

Ennek a dolognak folytatását magára válalta volt a bécsi udvarnál való belga követ, a ki fontos okokkal munkálta is a esendességet, és békességet, de a többi között Bereséni így szollott hozzája: lám a belgák hajósok, kereskedők, kalmárok lévén a magok szabadságokat majd 80 esztendeig folytatott hadakozás után megnyerték; hát mi magyarok fegyveres nemes nemzet belé hadjuk magunkot? Akkor a belga követ hozzája közelítvén, s az mentéjén majd egy tojás korányi aranyos ezüst gombját megfogván azt mondja: mert a belgák az ilyenből pénzt csináltak volt; értvén ezen, hogy a belgáknak volt pénzek a hadakozás folytatására, nem úgy mint a magyaroknak.

Ezután a kurucz erő mind inkább gyengédvén, legfőbb okból abból, hogy a magyarok látván s megunván a sok törvénytelen huzás, vonást, a koronás királyokhoz is való hajlandóságtól is viseltetvén, seregenként kezdték elhagyni a pártos részt, és igaz

királyokhoz hódolni, elannyira, hogy Rákoczi Ferencz tovább meg nem állhatván, több úri rendekkel Lengyelországba, onnan a Török birodalomban kényszerítették magát venni, a hol meg is holt, két fiát, Ferenczet, és Józsefet a császár gondviselése alá hagyván, a kik megvetvén a császárnak hozzájuk mutatott atyai voltát, alattomban Bécsből elmentek, és a francia királyhoz folyamodtak. Az 1739-dik esztendő tájban lévő török háborúban hallatott, hogy József a török táborban lett volna, de ezen hír is hamar megszűnván, már most csak a régi emlékezete vagon fenn annak az hatalmas fejedelmi familiának.

Midőn már ezen pártos urak Rákóczival az ország széléyn hazájokból bujdosóba mennének, magával lévő feleségét Bereséni így szólította meg: Én immár az hazámat kéntelenítetem elhagyni s bujdosóba menni, te pedig gyenge aszszony ember lévén, az utazásnak alkalmatlanságait, s a számkivetésnek nyomoruságait, és az idegen földnek természetét el nem viselheted, térj vissza, talán fogja mutatni hozzád a felséges császár annyi kegyelmét, hogy a jószágoknak ha csak egy részit is keznedél hagyja, a melyből tisztéségesen holtig élhess. En (felel a felesége) kedves férjem, mint jó, mint balszerencsében holtig való szövetséget kötöttem veled, ha azért én a jóban veled gyönyörködtem, nem akarom, hogy a rozszbán nálam nélkül te sinlődjél, azért ha nem vigasztalónak, legalább az inségnek, s nyomorúságnak szenvedésében társnak, s segítőnek veled elmegyek, s holtig el sem hagylak. És így két fiával együtt a számkivetésbe önként elkísérte. Hallatik mostanában, hogy a francia birodalomban nagy tekintetben, s a francia huszárok között főtiszt-séget viselő emberek volnának a Bereséniék.

A kurucz név innen adatott volt nékiek. Második Lajos király idejében Magyarországon a török ellen kiváltképpen való hadi nép állítatván fel székely Dósa György vezérlése alatt, azoknak a köntösökre veres kereszt jegy varratott volt, az honnan cruciatusoknak hivattattak, a kik megfordítván a török ellen menő szándékjokot, az urakra, s nemes emberekre támadtak, azoknak jószágait, kastélyait, várait égették pusztították, úgy annyira hogy Lajos király nem akarván ellenek kiállani,¹ kényszerítették az urak az erdélyi vajdától Zapolyai Jánostól segítséget kérni, a ki csakhamar azokat elszélyesztvén, az előljárókat irtóztató példás halállal ölette meg. Innen azután minden párttűtő támadók a magyaroknál a cruciatus nevről kuruczoknak neveztetnek.

¹ A II. Ulászló alatt 1514-ben történt Dózsa-féle parasztlázadást tévesen teszi II. Lajos király idejébe, a ki 1516—26. uralkodott. Sz. L.